

13. СУССГ – Словник українських східнословобожанських говірок / Глуховцева К., Лескова В., Ніколаєнко І., Терновська Т. та ін. – Луганськ, 2002.
14. СТкач – Ткач Л.О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на поч. XX ст. – Чернівці: Рута, 2000. – Ч.І.: Матеріали до словника. – 408с.
15. УОС – Український орфографічний словник. – К.: Довіра, 2002.
16. СЧаб – Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни: У 4 т. – Запоріжжя, 1992. – Т. I: А-Ж. – 324 с.; Т. II: З-Н. – 371 с.; Т. III: О-П. – 303 с.; Т. IV: Р-Я. – 361 с.
17. Шевченко Т.Г. Повне видання творів у десяти томах. Друге, доповнене і виправлене видання. – К., 1949-1963.

М. М. Торчинський

ФУНКЦІЇ ВЛАСНИХ НАЗВ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

Традиційно у мовознавстві функція визначається як роль мови або її одиниць у спілкуванні, а основними мовними функціями вважаються комунікативна, когнітивна, експресивна, естетична та ін. Характеризуючи особливості власних назв, ономасти теж виділяють певні функції, однак у їхніх поглядах на цю проблему немає єдності. Так, В. А. Никонов розрізняє три функції власних імен (передусім топонімів): адресну, дескриптивну й ідеологічну [19, 62-63], В. Д. Беленькая пов'язує функцію найменувань у суспільстві зі сприйняттям імен населенням і диференціює наступні функції топонімів: показчик (орієнтир), показчик + характеристика, показчик + ідеологічна функція, показчик + емоційна забарвленість [2, 20-21]. Понад 30 функцій власних назв виділяє О. В. Суперанська, розмежовуючи у їхньому складі й екстралінгвальні (харизматичну, ритуальну, ідеологічну, емоційну, а також власне ономастичні, такі як ідентифікації об'єкта та соціальної легалізації особистості), і мовленнєві: комунікативну (повідомлення), апелятивну (заклик), експресивну (виражальну) та дейктичну (вказівну) [24, 269-276].

Ще більше відмінностей стосується власних назв, які функціонують у літературних та фольклорних творах, тобто поетонімів. Власне їхню функцію В. М. Калінкін визначає як специфічну „діяльність оніма у створенні образності художнього мовлення”, і підкреслює її залежність від зміни „граматичної форми імені, синтаксичних і семантичних властивостей контексту, інформаційного й естетичного змісту художнього висловлювання в цілому”, а також „від акту художньої комунікації, який безпосередньо впливає на якість і кількість інформації, актуалізованої поетонімом у кожному окремому вживанні” [8, 294-295].

На функції власних назв у художній літературі у вітчизняному (передусім російському) мовознавстві було звернено увагу ще в середині XX ст.

(Жаглова З. П. [6], Каценеленбоген М. Г. [12], Копорський С. О. [13], Магазаник Е. Б. [16], Привалова М. І. [21]), однак більш активно поетична ономастика почала розвиватися в останнє сорокаріччя (Белей Л. О. [1], Калінкін В. М. [7-8], Карпенко Ю. О. [10-11], Михайлов В. М. [17-18]), що вилилося у створення в Україні поетонімічних шкіл в Донецьку, Києві, Одесі, Сімферополі, Ужгороді тощо. Якщо спочатку виділялася лише стилістична функція (або інші її назви у цьому значенні), то пізніше розмежовувалися стилістична й емоційно-стилістична, естетична, ідеологічна, характеризуюча, алюзивна, символічна, експресивна, локалізуюча, змістова, соціологічна та інші функції. „Відомі й спроби створення класифікацій функцій поетонімів, однак узагальнюючу роботу поки не проведено і завершеної цілісної класифікації, яка розподіляє функції за таксономічними рубриками відповідно до принципів, що впливають із специфіки онімів художніх творів, на сьогодні немає” [8, 294]. Цим і зумовлена актуальність нашого дослідження, яке має на меті на основі аналізу мовознавчих праць відповідного спрямування визначити основні функціональні ознаки поетонімів.

Щоб підкреслити розмаїтість поглядів вітчизняних (і не тільки) мовознавців на цю проблему, наведемо декілька градацій їхніх функцій.

Так, Л. О. Пустовіт підкреслювала, що в поетичному словнику сучасної української поезії власні назви виконують первинну (власна назва співвідноситься з об'єктом, виступає його знаком у мові) і вторинну (власна назва є засобом опису іншого об'єкта) функції [22, 12].

Іраїда Герус-Тарнавецька, відзначаючи, що „стилістичні функції назовництва в поезії дуже різноманітні”, виділяє „два роди назв, що сповняють певні стилістичні функції в поетичних творах, а це: значущі назви і назви стилізовані відповідно до потреб контексту й форми твору”, причому перші диференціюються на назви, які характеризують літературний персонаж; назви, що локалізують особи і події в часі; назви, зв'язані з місцем дії, що надають локального колориту творам [4, 131].

Аналогічні принципи для визначення основних функцій антропонімів використала Л. І. Селіверстова, виділивши: 1) ім'я на позначення центрального героя твору, створення цілісного образу; 2) ім'я як допоміжний елемент для розкриття образу або ідеї твору; 3) ім'я, використане для відтворення колориту епохи; 4) ім'я з етимологічною інформацією; 5) ім'я для поширення семантичного поля контексту; 6) ім'я для оцінки автором різних понять, подій; 7) ім'я для узагальнення ознак одним представником або для індивідуалізації особливостей певної категорії представників; 8) ім'я для передавання асоціацій, викликаних ним [23, 192]. На жаль, інші розряди поетонімів з погляду їхніх функціонально-стилістичних можливостей так детально дослідницею не охарактеризовані.

Описуючи ознаки літературної онімії, Ю. О. Карпенко зазначає: „Якщо основною функцією власної назви в мові є диференціальна (номінативна або

ідентифікаційна), то в літературі вона, хоч і зберігається, але втрачає свою першість. У художній літературі головною є функція стилістична, яка проявляється у двох різновидах: а) *інформаційно-стилістична*, виразником якої є внутрішня форма власної назва і яка містить соціальні, ідеологічні, характеристичні дані; б) *емоційно-стилістична*, яка викликає певну оцінку, емоційне ставлення до зображуваного” [10, 34].

В. М. Михайлов розрізняє характеристичну, ідеологічну, локалізаційну і структурно-композиційну функції поетонімів [18, 16-17]. Подібну градацію функцій пропонує і М. В. Карпенко, яка зазначає, що „літературні антропоніми ... виконують у мові художньої літератури три функції: характеристичну, номінативну (називну), ідеологічну” [9, 26].

За стилістичною роллю на нейтральні та стилістично забарвлені поділяє топоніми Г. П. Лукаш [15, 8]. О. І. Фоякова серед стилістично маркованих топонімів розрізняє позитивно та негативно забарвлені, які з погляду синтагматики можуть бути пов’язаними з розвитком сюжету та долею головного персонажа, характеризувати епізодичних осіб або визначати місце дії епізодів; окремо виділяються топоніми-символи. Залежно від емоційного забарвлення і змісту контексту дослідниця виділяє такі „семантико-стилістичні функції географічних назв, що зберігають номінативну функцію як загальну: 1) реально-географічну, нейтрально-описову; 2) знижено-побутову, конкретно-біографічну; 3) просторічно-комічну, гумористичну; 4) піднесено-ліричну, поетичну” [25, 88].

Взагалі варто відзначити звернення О. І. Фояковою особливої уваги на функціонування у мові та мовленні онімів в цілому і поетонімів зокрема. Розрізняючи у сфері ономастичної номінації три мовні функції (номінативно-диференціальну, ідентифікаційну, дейктичну) і п’ять мовленнєвих (прагматичну, апелювативну, контактовстановлювальну, адресну і фатичну, або перейменування), а у сфері сигніфікації – п’ять функцій змістового характеру (концептуальну, інформативну, акумулювативну, енциклопедичну, когнітивну), які виявляються на мовленнєвому рівні, дослідниця у сфері конотації додає ще сім: мовно-стилістичну, емоційно-оцінну, соціально-оцінну, регіональну і культурно-історичну, а також текстотвірну і естетичну, які реалізуються уже в тексті. Окремо виділяється художній стиль, в якому власні назви виступають „в актуалізованому вигляді з естетичною гіперфункцією, яка виявляється як комунікативно-номінативна, характерологічна, темпоральна, локальна, ідеологічна, культурно-історична тощо” [25, 16-17, 24].

Цікавим також є стилістично-функціональний розподіл літературно-художніх антропонімів, здійснений Л. О. Белеєм. На основі відповідної стилістичної функції антропоетоніми поділені на чотири функціонально-стилістичні типи: характеристичні (мають соціальну, національно-регіональну, часову або інформаційно-оцінну значущість), ідеологічні (з політико-оцінною значущістю), дейктичні (з власне ідентифікаційною значущістю) та нейтральні

(з номінативно-диференційною значущістю). Водночас дослідник заперечує поділ поетонімів на нейтральні, натякові та промовисті, оскільки, на його думку, немає чітких критеріїв їх розрізнення [1, 51-56].

Наведену класифікацію Л. О. Белея частково модифікували В. Герасимчук та А. Нечипоренко, які, крім номінативної, характеристичної та ідеологічної, виділили ще й стилістичну функцію [3, 16].

Свою градацію функцій власних назв пропонує Т. Б. Гриценко, яка розрізняє: 1) ідентифікаційно-диференційну, що є основною і забезпечує виділення денотата з-поміж інших, 2) локалізації у часі та інформативну, завдяки чому створюється часова канва; 3) соціологічну (така характеристика іменованих об'єктів реалізується за допомогою апелятивної лексики й онімів, типових для різних етнокультурних систем); 4) емотивну (встановлення зв'язку між ім'ям літературного героя, його характером та ім'ям і характером прототипа), 5) стилістичну (зі стилістичною метою часто використовується прийом актуалізації внутрішньої форми оніма) [5, 7-9].

Одночасно визначила художньо-зображувальні функції антропонімів в художньому тексті і Л. П. Кричун, виділивши „серед них такі специфічні, як: 1) характеристична; 2) імплікаційна (підтекстова); 3) інформативно-стилістична; 4) диференціююча; 5) емоційно-експресивна; 6) текстотворча; 7) ідіостилістична [14, 166].

Вказуючи, що імена в поетичному мовленні виконують функцію прямої номінації, повідомлення про особу, місце, час дії, Л. П. Петрова відзначає, що вони водночас можуть реалізовувати потенціал засобів інтелектуального збагачення поетичного мовлення, зокрема актуалізовувати історичне та культурне минуле, породжувати ланцюги асоціативних значень, набувати символічності, створювати експресивне забарвлення, поєднувати різні часові пласти, вживатися з метою стилізації [20, 55]. Звичайно, завдяки таким підходам кількість поетонімних функцій може значно зрости.

Заслужують на увагу і спроби створення узагальнюючих класифікацій функцій власних імен зарубіжними ономастами. Наприклад, В. Бланар, досліджуючи антропоніми, основними їхніми функціями вважає ідентифікацію, а також вказівку на споріднення, легалізацію людини в суспільстві, характеристику та визначення соціального стану людини [26, 164].

Польський дослідник А. Вілконь виділив п'ять основних функцій поетонімів: локалізуючу з двома різновидами (просторово- і темпорально-локалізуючі), соціологічну з трьома різновидами (вказівка на соціальну приналежність, характеристика середовища проживання, відбиття походження і національності носія імені), алюзивну (натяки, пов'язані з конкретними особами, місцями або подіями), змістову (характеристика персонажа або місця дії за допомогою прямого або переносного називання) та експресивну (експресивні та емоційні можливості власних назв) [27, 82-111].

Як бачимо, визначені зарубіжними дослідниками функціональні особливості поетонімів „перегукуються” із тими, які кваліфікують вітчизняні поетонімісти.

Таким чином, засвідчено чимало спроб покласифікувати функції поетонімів, однак не вироблено єдиних поглядів на цю проблему. Причини виникнення такого стану досить чітко визначив В. М. Калінкін, віднісши сюди і відмінності у поглядах мовознавців на сутність функцій, і порушення правил побудови класифікаційних схем, і відсутність логічно та лінгвістично обґрунтованої ієрархії категорій поетики оніма, і сплутування явищ різного рівня та якості, зокрема непослідовність у розмежуванні лінгвістичного та екстралінгвістичного, мовного та мовленнєвого матеріалу, і складність віднесення тієї або іншої властивості поетоніма до семантики або поетики тощо [8, 303-304].

Сам дослідник пропонує і вихід з цієї ситуації. Не викликає сумнівів його твердження про багатофункціональність поетоніма, який в художньому тексті виконує і основні мовні функції номінації, ідентифікації, диференціації, і специфічні стилістичні, які нашаровуються на основні і роблять власну назву виражальним художнім засобом. Виділення низки функцій (стилістичної й емоційно-стилістичної, естетичної, ідеологічної, характеристичної, алюзивної, символічної, експресивної, локалізуючої, соціологічної та ін.) Калінкін В. М. тісно пов'язує з думкою про необхідність вивчення поетики онімів у тісному зв'язку з поетикою відповідних художніх творів, а у найбільш загальному вигляді функцію поетоніма називає естетичною (поетичною, стилістичною). В кожному випадку сприймання художнього тексту поетонім діє на читача „як єдиний комплекс засобів, які впливають одномоментно”, включаючи і фонетичну структуру оніма, і морфемні, і лексемні властивості; і синтаксичні поєднання [8, 279-291].

Отже, власна назва в художньому мовленні як засіб творення образу реалізує свої різнопланові потенції відповідно до жанрових особливостей твору, авторських завдань і психологічних та інтелектуальних даних читача. На цій основі, на нашу думку, правомірним є виділення таких функцій поетонімів, як:

номінативно-диференційна (поетоніми характеризуються відсутністю додаткових конотацій і функціонують в художньому мовленні, щоб однозначно називати денотатів і диференціювати їх від інших одно- чи різнотипних об'єктів номінації);

характеристична (поетоніми мають соціальну, національно-регіональну, часову або іншу інформаційно-оцінну значущість);

ідеологічна (поетоніми дають енциклопедичну характеристику та ідеологічну оцінку денотата, причому часто це відбувається на рівні символізму);

емотивна (поетоніми співвідносяться з реальними прототипами);

емоційно-експресивна (поетоніми викликають певну емоційно-експресивну оцінку зображеного);

естетична (поетоніми як мірило прекрасного);

ідіостилістична (поетоніми мають різнопланові стилістично-виражальні можливості, які значною мірою залежать від індивідуальності митця).

Звичайно, не всі функції одночасно реалізуються поетонімами; навпаки, переважна більшість їх виконує одиничні функції, однак в цілому названі вище функціональні особливості можна вважати визначальними для художнього мовлення.

На подальше вивчення чекає теоретичне обґрунтування принципів диференціації функцій поетонімів, встановлення їхньої залежності від жанрів і різновидів літератури та фольклору, а завершальним етапом цієї роботи буде з'ясування функцій власних назв в художніх творах найбільш видатних письменників і поетів України.

Література:

1. Белей Л. О. Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII–XX ст.: Дис. ... д-ра філол. н. – Ужгород, 1996. – 393 с.
2. Беленькая В. Д. Топонимы в составе лексической системы языка. – М.: МГУ, 1969. – 168 с.
3. Герасимчук В., Нечипоренко А. Поетонім як засіб художньої характеристики // Дивослово. – 1999. – № 11. – С. 14 – 20.
4. Герус-Гарнавецька Іраїда. Назовництво в поетичному творі. – Мюнхен; Вінніпег, 1986. – 144 с.
5. Гриценко Т. Б. Власні назви як засіб стилетворення в українській історичній прозі другої половини XX ст. (на матеріалі романів про Б. Хмельницького): Автореф. дис. ... канд. філол. н. – К., 1998. – 17 с.
6. Жаплова З. П. Стилистические функции имен собственных в „Мертвых душах” Н. В. Гоголя. // Ученые записки Азербайджанского педагогического института русского языка и литературы. Серия филологическая. – Баку, 1957. – Вып. 5, ч.1. – С. 88-126.
7. Калинин В. М. Поэтика онима. – Донецк: Юго-Восток, 1999. – 408 с.
8. Калінкін В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики: Дис. ... д-ра філол. н. – Донецьк, 2000. – 464 с.
9. Карпенко М. В. Русская антропонимика: Конспект лекций спецкурса. – Одесса, 1970. – 41 с.
10. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе // Филологические науки. – 1986. – № 4. – С. 34–40.
11. Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе // Onomastica XXXI, 1986. – С. 6-22.
12. Каценеленбоген М. Г. Функция собственных имен в сказках М. Е. Салтыкова-Щедрина // Русский язык в школе. – 1950. – № 1. – С. 8-15.
13. Копорский С. А. Собственные имена в языке писателей-демократов Н. Успенского, Слепцова и Решетникова // Ученые записки Московского областного педагогического института. – Т. 35. – Труды кафедры русского языка. – Вып. 3, 1956. – С. 3-68.
14. Кричун Л. П. Функції антропонімів у сучасному українському сатиричному романі: Дис. ... канд. філол. н. – Кіровоград, 1998. – 266 с.

15. Лукаш Г. П. Ономастикон прозових творів В. Винниченка: Автореф. дис... канд. філол. н. – Дніпропетровськ, 1997. – 18 с.
16. Магазаник Э. Б. Поэтика имен и эзопов подтекст в повести Гоголя „Вий” // Труды Самаркандского гос. ун-та. – Новая серия. – Вып. 123. – Самарканд, 1963. – С. 117-123.
17. Михайлов В. Н. Лингвистический анализ ономастической лексики в художественной речи: Учебное пособие. – Симферополь: СимфГУ, 1981. – 28 с.
18. Михайлов В. Н. О специфике литературной ономастики // Вопросы стилистики: Стилистика художественной речи. Межвуз. науч. сб. – Саратов: Изд. Сарат. ун-та, 1988. – С. 3-19.
19. Никонов В. А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965. – 175 с.
20. Петрова Л. П. Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко): Дис. ... канд. філол. н. – Харків, 2003. – 210 с.
21. Привалова М. И. Функции личных имен и фамилий в произведениях М. Е. Салтыкова-Щедрина // Ученые записки ЛГУ. Серия филологических наук. – № 161. – Вып. 18. – Л., 1952. – С. 129-148.
22. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ ст. (семантико-функціональний аспект): Автореф. дис... канд. філолог. н. – К., 1983. – 26 с.
23. Селіверстова Л. І. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича: Дис. ... канд. філол. н. – Харків, 2002. – 315 с.
24. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М: Наука, 1973. – 367 с.
25. Фоякова О. И. Имя собственное в художественном тексте. – Л.: ЛГУ, 1990. – 103 с.
26. Vlanar V. The Problem of a system of personal names // Onomastika. – Т. XV, z. 1-2. – Wroclaw-Warszawa-Krakow, 1970. – S. 163-165.
27. Wilkon A. Nazewnictwo w utworach Stefana Zeromskiego. – Wroclaw-Warszawa-Krakow, 1970. – 154 s.

А. В. Шумейкіна

**БАГАТОЗНАЧНІ ДІЄСЛОВА КОНКРЕТНОЇ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ
ЛАМАТИ, ТОПТАТИ, БИТИ, ГРИЗТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
МОВІ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ (на матеріалі історичного роману
Павла Загребельного „Євпраксія”)**

Дієслово - частина мови, що служить для вираження динамічної ознаки (дії, стану) у процесі її тривання, розгортання або становлення [17, 296]. Дієслова, як відомо, поділяються на три семантичні класи „Дії”, „Руху” і „Процесу” [15, 250]. Якщо у синтагматичному плані слабким є клас „Процес”, а у парадигматичному аспекті – клас „Рух”, то „Дія” є сильним класом в обох планах [15, 253], тому вже давно привертає увагу мовознавців (Ю. Д. Апресян, А. А. Уфимцева, О. М. Селіверстова, Т. А. Кильдибекова, І. В. Сентенберг, А. П. Чудинов та ін.).

І. Р. Вихованець поділяв предикати на два класи, чи на дві „ознаки”: *дія* і *стан*. Вивчаючи частини мови [5], він встановив, що специфіку дієслова як центральної частини мови найповніше відбивають предикати *дії*, оскільки „з